

НАЗВИ ЛЮДЕЙ ЗА ПРОФЕСІЄЮ, ЗА ДАНИМИ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОНІМІЇ

Добровольська О.Я. (Ужгород)

Формуючись під впливом різних лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, прізвищеві системи кожного народу становлять специфічні мовні системи. Правомірність їх зіставного вивчення, зокрема виявлення типового і специфічного в лексичних базах цих двох прізвищевих систем, зумовлюється тим, що “можливості зіставного аналізу лінгвістичних одиниць у різних мовах дійсно необмежені, тому що границі мовного знаку, які концептуалізують одні й ті ж самі поняття, набувають різної форми та змісту у різних мовах світу” [Полюжин 2000:55].

Кожне прізвище до моменту його юридично-адміністративного закріплення протягом певного часу функціонувало в ролі прізвиська, адже прізвища не походять безпосередньо від імен, апелятивів чи топонімів, як це звикли інколи помилково представляти етимологи прізвищ під час їх класифікації (пор. Lokal surnames, Surnames of Relationship, Surnames of Occupation or Office, Nicknames [Reaney 1958: xii]. Прізвища виникають на базі відіменних, відапелятивних та відтопонімних прізвиськ [Чучка 1970: 15]. Тому дослідження лексичної бази прізвищ дає нам, у першу чергу, відомості про ті індивідуальні чи спадкові прізвиська, які побутували у певного народу і служили засобом ідентифікації.

Англійська та українська прізвищеві системи відрізняються часом їх становлення та юридичної кодифікації. В Англії на кінець давньоанглійського періоду припадає поява “других імен” (second names), тобто прізвиськ (bynames), що лише пізніше розвинулися у прізвища в сучасному розумінні цього терміна. Необхідність додаткової до імені ідентифікації людини

зумовлювалася тим, що після норманського завоювання (1066 р.) більшість давньоанглійських імен вийшла з ужитку і була замінена обмеженою кількістю французьких вланих особових імен. Використання двокомпонентних (ім'я + прізвище) антропоформул великою мірою було зумовлене тим, що норманці на той час вже мали прізвища, які були спадковими, зокрема прізвища аристократів [Fransson 1935:33]. В Англії прізвиська почали успадковуватися на початку XII століття, а час стабілізації цього процесу, тобто остаточне перетворення індивідуальних прізвищ у спадкові офіційні найменування, що вказували на належність людини до певної мовної сім'ї, припадає на початок ХУ століття.

В Україні часом активного формування прізвищевої системи вважається ХУІІ століття, зокрема стосовно нижчих і середніх верств населення. Про стабілізацію прізвищ можна говорити лише стосовно шляхти, особові назви якої уже в XV-XVI століттях мали основні ознаки прізвищ. Однак ще до кінця XIX століття “в ідентифікації низів суспільства, особливо селянства, мали місце відхилення навіть в урядових документах” [Худащ 1977: 97].

Хронологічні розбіжності у формуванні прізвищ, що спричинилися до активізації різних пластів лексики при їх творенні, а також специфіка менталітету кожного народу, стали тими важливими екстралінгвістичним факторами, які значно вплинули на створення особливих, своєрідних прізвищевих систем українського та англійського народів.

Дослідження української прізвищевої системи провадилося на матеріалі 11 тисяч найменувань прізвищевого типу з українськими антропоосновами, які містяться в “Реєстрах Війська Запорозького” [Реєстра ...]. Значущість цієї пам'ятки для української історичної антропонімії визначається багатьма факторами: це і час їх укладання (1649 р.), який припадає на період активного формування української прізвищевої системи, і кількість антропонімічних одиниць, і широта охопленої території, і точність та однорідність їх фіксації. Це чи не найбагатша писемна пам'ятка української історичної антропонімії

періоду активного формування української нації, української національної мови та сучасної антропонімійної системи.

Етимологічний та семантичний аналізи антропооснов назв прізвищевих типу, внесених до “Реєстрів”, показали, що серед відапелятивних антропооснов назви людей за родом діяльності утворюють одну з найчисленніших лексико-семантичних груп: 410 з-поміж 4669 семем української мови, що становить приблизно 9% [Добровольська 1995:16]. У її межах виділяються різні тематичні підгрупи, це, зокрема, назви людей, пов’язаних з виготовленням продуктів харчування та їх продажем; назви людей, пов’язаних з обробітком дерева та виготовленням виробів з нього; назви людей, пов’язаних з обробітком волокна, ткацтвом, пошиттям одягу та взуття; назви торговців; назви людей, пов’язаних з роботою в сільському господарстві; назви людей, пов’язаних із мисливством і рибальством та ін.

В антропоосновах прізвищ виявлено різноманітні за своєю часовою та хронологічно стратифікацією назви людей за роботою в сільському господарстві: браля (“работница, собирающая, дергающая коноплю” — Гр) у прізвищі Браленко; грабач (“чоловік, який гребе сіно” — Ник) у прізвищі Грабач, драля (“жінка, яка скубає пір’я” — ЕС) у прізвищі Драленко, жатка (“жінка, що жне серпом” — Ник) у прізвищі Жатченко, орач у прізвищі Орач; плугатор (діал. плугатар) у прізвищі Плугаторенко, ребільник (“чоловік, який гребе сіно”-Ник) у прізвищі Ребелницький, сапка (“жінка, що обробляє просапні культури сапою”) — Ник) у прізвищі Сапченко. До цієї ж тематичної підгрупи відносяться назви людей, пов’язаних з доглядом за свійськими тваринами: баранник (“пастух баранов” — Гр) у прізвищах Баранник, Бараниченко; бач (“чабан” — МСБГ) у прізвищах Бач, Баченко; ботей (“молодий пастух у гуцулів” — ЕС) у прізвищі Ботиевич; валах (“кастратор жеребців” — ЕС) у прізвищі Валах; ватаг (“старший чабан” — СУМ) у прізвищах Ватаг, Ватага, Ваташенко, Ватажко Ватаженко; воловик (“той, хто доглядає або пасе воли” — СУМ) у прізвищі Воловиченко; воловец (“воловий

пастух” — СлГ) прізвищі Воловченко;* воловач у прізвищі Воловач;
*воловник у прізвищі Воловник; вилух (діал. валах — ЕС) у прізвищах
Вылужченко, Вылущенко; гайдар “вівчар” — СУМ) у прізвищі Гайдаренко;
гарбачій (“рабочій из артели пастухов овец, завѣдующій гарбою с припасам, -
исполняющій обязанности эконома и повара” — Гр) у прізвищі Гарбаченко;
гайдей (“волар” — МСБГ) у прізвищі Гайдѣйко; гусар (“пастух гусей” — Он) у
прізвищі Гусар; коновал (“той, хто, не маючи ветеринарної освіти, займався
каструванням і лікуванням коней” — СУМ) у прізвищах Коновал, Коноваленко;
личман (“пастух овец” — СУМ) у прізвищі Личманенко, овчарь (вівчарь —
Гр) у прізвищах Овчар, Овчаренко; пастух у прізвищах Пастушко, Пастушенко;
пташник (“той, хто доглядає свійську птицю”-СУМ) у прізвищах Пташник,
Пташниченко; свинар (“той, хто доглядає свиней; (заст.) пастух свиней;
свинопас” — СУМ; свинарь “свинопас — Гр) у прізвищах Свинарь, Свинаренко,
Свинарский; *свиняр у прізвищі Свиняренко;стадник (заст.“пастух (перев. при
табуні)” — СУМ) у прізвищах Стадник, Стадниченко, Стадницкий; телятник
 (“той, хто доглядає телят” — СУМ) у прізвищах Телятник, Телятниченко;
третяк (“младшій пастух при чабані и личмані” — Гр) у прізвищах Третяк,
Третьякович, Тре(и)тяченко; чабан (т.с. що вівчар” — СУМ) у прізвищі Чабан;
чередник (“людина, яка пасе череду; пастух” — СУМ) у прізвищі
Чередниченко. Загалом, в антропоосновах прізвищ виявлено 34 семем цієї
тематичної підгрупи, що становить 8,3% від загальної кількості семем на
позначення людини за професією, виявлених в прізвищах “Реєстрів”. Вони
відзначаються високою продуктивністю: на їх основі постало 52 прізвища.

Назви людей, пов’язаних з мисливством і рибальством, представлені в
антропоосновах прізвищ дещо менше: бобровник (“охотник на бобров,
бобровый промышленник” — Гр) у прізвищах Бобровник, Бобровниченко,;
бобровик (“охотник на бобров, бобровый промышленник”-Гр) у прізвищі
Бобровицкий; болоховець (“мисливець” — ЕС) у прізвищах Болоховець,
Болоховченко; ловак (“ловець” — ЕС) у прізвищі Ловаченко; ловець (“той, хто

ловить рибу, звіра; мисливець” — СУМ) у прізвищі Ловченко; невідник (“рыболов, ловящій рибу неводом” — Гр) у прізвищі Неводниченко; невідничий (т.с.що невідник — Гр) у прізвищі Неводничый; псар (заст. «людина,що доглядала за мисливськими собаками і брала участь у полюванні” — СУМ) у прізвищі Псаренко; пташник («птицелов» — Гр) у прізвищах Пташник, Пташниченко; *пташний у прізвищі Пташный; рибак у прізвищі Рибак; рибалка у прізвищах Р(и,ы)балка, Рыбалчен, Р(и,ы)балченко; рибитв (“рибар” — Синон) у прізвищах Рибитва, Рибитвенко; риболов у прізвищах Рыболовенко, Рыболовский; собакар (заст. «наглядач за мисливськими собаками; псар» — СУМ) у прізвищі Собакар. Загалом, 15 семем (що становить 44 % від загальної кількості семем з лексико-семантичної групи «Назви людей за професією») послужили лексичною базою для творення 21 прізвища.

Тепер розглянемо назви людей, пов’язаних з сільським господарством, виявлених в антропоосновах прізвищ англійської мови. Матеріалом для дослідження послужив “Словник англійських прізвищ” [Рыбакин 1986], який містить 22700 прізвищ сучасної англійської мови. На основі етимологічного та семантичного аналізу нами було виявлено, що 1383 прізвища постали на базі 489 назв професій.

Зазначимо, що виявлення найдавніших лексем в антропоосновах сучасних англійських прізвищ було пов’язане з метою подальшого вивчення хронологічної стратифікації лексичної бази сучасних англійських прізвищ. Тому, де можливо, ми вказуємо “ на давньоанглійські або середньоанглійські лексеми, закладені в антропоосновах сучасних англійських прізвищ.

Назви людей, пов’язаних з сільським господарством, утворюють досить численну тематичну групу: пор. *bēo-ceorl* (д.-англ. “пасічник”) у прізвищах *Bicker, Bikker*; *carl* (с.-англ. “селянин, віллан”) у прізвищах *Carl, Carle, Karl, Karle*; *cosser* (с.-англ. торговець кіньми”) у прізвищах *Cosser, Cossar, Cossor, Corsar Corser*; *cou-herde* (“ пастух, що пас корів”) у прізвищах *Coward, Cowart,*

Cowherd; dæge (д.-англ. “працівниця на фермі, служниця”) у прізвищах Day, Dey, Dayman, Damon; fermour (с.-англ. “фермер, арендатор”) у прізвищах Farmer, Fermor; gardiner (с.-англ. “садівник”) у прізвищах Gardiner, Gairdner, Gardener, Gardner; grom (с.-англ. “грум, конюх; робітник на фермі”) у прізвищах Grom, Groome; hirde (д.-англ. “пастух”) у прізвищах Herd, Heard, Hird, Hurd, Hirt, Hord; hierde-man (д.-англ. “пастух”) у прізвищах Herdman, Hurdman; hīne (с.-англ. “робітниця на фермі”) у прізвищах Hine, Hune, Hines, Hynes, Hind, Hinde, Hinds, Hynd, Hynds; lōkere (of bestes) (с.-англ. “пастух”) у прізвищах Locker, Looker, Loker, Luker; mǣðere (д.-англ. “косар”) у прізвищах Mather, Mathers; mouer(e) (с.-англ. “косар”) у прізвищах Mawer, Mower; охан-
hyrde (д.-англ. “пастух”) у прізвищі Oxnard; pastour (с.-англ. “пастух”) у прізвищах Pasrot, Paster; pinder (с.-англ. “загонщик худоби, що відбилася від стада”) у прізвищах Pinder, Pender, Pindar, Pindor, Ponder, Pounder, Poynder; plōug-man (с.-англ. “орач; селянин”) у прізвищі Plowman; ġrere (с.-англ. “жнець, жниця”) у прізвищі Reaper; scēar-hirde (д.-англ. “пастух”) у прізвищах Shepherd, Shephard, Sheppard, Sheperd, Shepherdson, Sheperdson, Shearson, Shepard, Shephard, Shephardson, Sheppard, Sheppardson, Shepperd, Shepperdson, Shepperson, Sheppherd, Shippard, Shipperd, Shipperdson; schoveler (с.-англ. “той, хто згрібає, риє чи копає лопатою”) у прізвищах Shoveller, Shouler; stabyler (с.-англ. “власник стайні”) у прізвищі Stabler; swan (д.-англ., swān, swain, swein-с.-англ. “пастух; свинопас; селянин”) у прізвищах Swan, Swanson, Swann, Swain, Swaine, Swayn, Swayne, Swaynson; swīn-hirde (д.-англ. свинопас”) у прізвищах Swinerd, Swinnard; thresher (с.-англ. “молотильщик”) у прізвищах Thresher, Thrasher; tiliere (с.-англ. “землероб; селянин; фермер”) у прізвищах Tiller, Tillier, Tillyer, Tilyer; trymmere (с.-англ. “майстер підрізувати, підрівнювати, підстригати”) у прізвищі Trimmer.

Ця тематична група представлена 28 семемами, що становить 5,7 % від загальної кількості назв людей за професією, виявлених в антропоосновах

сучасних англійських прізвищ. Продуктивність їх є високою: на базі них постало 103 прізвища.

Назви людей, зайнятих мисливством і рибальством, представлені в антропоосновах прізвищ значно бідніше: *faconer* (с.-англ. “сокольник”) у прізвищах *falconer*, *Falkonar*, *Falkiner*, *Falkner*, *Falknor*, *Faulkoner*, *Faulner*, *Faulknor*, *Fawkner*; *fishere* (с.-англ. “рибак”) у прізвищі *Fisher*; *fish-man* (с.-англ. “рибак”) у прізвищі *Fishman*; *fouler(e)* (с.-англ. “птахолов”) у прізвищах *Fowler*, *Vowler*; *hauker* (с.-англ. “сокольник”) у прізвищі *Hawker*; *hunta* (д.-англ., *hunte* с.-англ. “мисливець”) у прізвищах *Hunt*, *Hunte*; *huncige* (д.-англ. “мисливець”) у прізвищі *Hunting*; *hunter(e)* (с.-англ. “мисливець”) у прізвищі *Hunter*; *hunte(s)-man* (с.-англ. “мисливець”) у прізвищі *Huntsman*. Загалом, 9 семем цієї тематичної групи (що становить 1,8 % від загальної кількості семем лексико-семантичної групи “Назви людей за професією”) закладені в антропоосновах 19 прізвищ.

Спосіб ідентифікації людини за її професією чи заняттям є одним з продуктивних як в українській, так і в англійській антропонімії. Однак, в англійській антропосистемі прізвища, що постали від назв людей за професією, представлені значно ширше. В англійській прізвищевій системі ці назви лежать в основі 16 % прізвищ [Зайцева:1979]. А в українській, за нашими підрахунками, лише 6.5 % (720 прізвищ з-поміж близько 11 тисяч прізвищ з українськими антропоосновами постали від назв людей за професією).

Тому логічними є те, що назви людей, зайнятих в сільському господарстві, мисливством і рибальством, за підрахунками в даному дослідженні, також чисельно переважають в антропоосновах англійських прізвищ.

ЛІТЕРАТУРА

Добровольська 1995— Добровольська О.Я. Лексична база прізвищ Війська

Запорозького, за “Реєстрами” 1649 р.-АКД.-Ужгород,1995.

Зайцева 1979 —Зайцева К.Б. Английская антропонимия и её стилистическое

использование. - АКД.- Одесса, 1979.

Полюжин 2000 — Полюжин М.М., Венжинович Н.Ф. Пізнання і особливості його

фіксації у мовах різних систем // Проблеми романо-германської філології. Матеріали міжнародної наукової конференції.-Ужгород, 2000.- с.53-57.

Рыбакин 1980 — Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий. —М., 1980.

Худаш 1977 — Худаш М.Л. З історії української антропонімії. —К.,Наукова думка,

1977.-236 с.

Чучка 1970 — Чучка П.П. Антропонимия Закарпатья. —АДД.- Киев, 1970.

Fransson 1935 — Fransson G. Middle English Surnames of Occupation. Lund, 1935.

Reaney 1980 — Reaney P.H. The Origin of English Surnames. Routledge and Kegan Paul. London, 1980.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Гр Словарь української мови. Упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко.— К., 1907-1909. — Т. 1-4.

ЕС Етимологічний словник української мови.— К.: Наук.думка, 1982-1989.- Т. 1-3.

МСБГ Матеріали до словника буковинських говірок. Вип. 1-6. — Чернівці,1971-1979.

Он Онишкевич М.С. Словник бойківських говірок. — К.: Наук. думка, 1984.- Ч. 1-2.

Синон Зизаній Л. Лексис. Синоніма славеноросская. — К.: Наук.думка, 1964.

СлТ Історичний словник українського язика / За редакцією С.Тимченка.- Харків; Київ: ВУАН, 1930-1932. — Т.1. Вип. 1-2.

СУМ Словник української мови.- К.: Наук. думка, 1970-1980.— Т.1-11.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются наименования людей по профессии, послужившие лексической базой для фамилий. Целью исследования является выявление сходств и различий в системе фамилий двух отдаленно родственных языков (украинского и английского), в частности, в их лексической базе. Предметом исследования являются названия лиц, занятых в сельском хозяйстве, охотой и рыбалкой.

SUMMARY

The article deals with the names of professions which served as the bases of surnames. Two languages belonging to the different systems, namely English and Ukrainian, have been taken as the objects of study. The aim of the comparison was to reveal differences and similarities in the systems of surnames, especially in their bases which were the common names of people engaged in farming, hunting and fishing.